

Eski Yugoslavya'da Sivillere Karşı Gerçekleştirilen Eylemler

Hakan TAŞDEMİR*

This paper examines the civilians in Bosnia-Herzegovina and Kosovo. In view of international humanitarian law, the topic is approached. In this framework, actions against the civilians there are presented.

Giriş**

Savaşmayan (non-combatant) veya savaş dışı kalmış (hors de combat) kişilerin korunma çabaları uluslararası insani hukukun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çabalar sonucunda 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri yapılmıştır. Bunları 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri izlemiştir. Bu Sözleşmeler, 1977 tarihli iki ek protokol ile tamamlanmıştır. Böylece bu sözleşme ve protokoller, diğer hukuki belgelerle birlikte, uluslararası insani hukukun yazılı metinleri olarak mevcut bulunmaktadır.

Uluslararası insani hukuk açısından savaşanlar (combatants) ile savaşmayanlar (non-combatants) arasındaki fark önemlidir. Nitekim savaşanlar, silahlı kuvvetlerin üyeleridirler. Bu nitelikleri dolayısıyla savaşanlar, düşmanlıklarda rol alabilirler ve meşru saldırı hedefi oluştururlar. Buna karşılık savaşmayanların (sivillerin) korunması oldukça güçlüdür ve hiçbir sınırlama kabul etmemektedir. Bu çerçevede sivil nesnelere korunması da oldukça önemlidir.

Uluslararası insani hukuk açısından savunmasız mahallere saldırı ve bombardıman yasaktır. Ancak bu mahaller işgale açıktırlar. Bunun yanında silahsızlandırılmış bölgelerin statüsü savunmasız mahallerin statüsü ile aynıdır.

* Dr., Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Görevlisi.

** Bu makale, **Uluslararası İnsani Hukukta Siviller (Sivillerin Korunması)** isimli doktora tezinden (Taşdemir, Hakan, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999) geliştirilerek hazırlanmış olup, 20-21 Nisan 2000 tarihinde Edirne'de yapılan 1. Uluslararası Balkan Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

Uluslararası insani hukukun saldırılmasını yasakladığı kişi ve yerler, genel olarak, şunlardır:

1. Güvenli ve tarafsızlaştırılmış bölgeler,
2. Sağlık ve din personeli,
3. Hastane gemileri,
4. Hastaneler ve personeli,
5. Sivil halkın yaşamı için vazgeçilmez nesnelere,
6. Sahildeki kurtarma botları ve bunlarla ilişkili sabit tesisler,
7. Kültürel nesnelere ve
8. Uluslararası hukuk tarafından korunan bazı hava araçları.

Uluslararası insani hukuk sivillere geniş koruma verirken, istisnai olarak, bazı yükümlülükler de getirmiştir. Bu yükümlülük, asıl olarak, düşmanlıklarda rol almamaktır. Düşmanlıklarda rol almayan siviller geniş kapsamlı saygı görme ve korunma haklarına sahiptirler. Bunun içerisinde saldırı yasağı, mal dokunulmazlığı, kadın ve çocukların özel korunması, vb yer alır. Buna karşılık saldırıda rol alan siviller, tüm haklarını kaybetmektedirler. Ancak bu kişilerin olağan ve adil yargılanma hakkı devam etmektedir.

Uluslararası insani hukukta sivillerin korunması konusundaki önemli bir husus, düşman işgali sırasında sivillerin durumudur. Genel olarak siviller, düşman işgali esnasında bazı haklara sahiptirler. Bu sebeple düşman işgali altında bulunan halkın bir hukuki statüsü bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak işgalci devlet, sivillere karşı yükümlülük ve haklara sahip bulunmaktadır. İşgalci devlet, sivil kaynaklar konusunda da hak sahibi olup bu kaynaklara el koyabilir. Ancak işgalci devlet işgal edilmiş bölgenin ihtiyaçlarının karşılanması ile de mükelleftir. Düşman işgali durumunda sivillerin yargılanması da istisnai olarak ve belirli koşullarla söz konusudur.

Düşman eline düşen kişiler de uluslararası insani hukukun kapsam ve koruması içerisinde yer almaktadır. Bunun yanında sivillerin hapsedilmesi de, istisnai olarak söz konusu olup uluslararası insani hukuk tarafından düzenlenmiştir.

1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin uygulanmasına bakıldığında, Sözleşmelerin çeşitli silahlı çatışmalarda uygulanacağı görülmektedir. I. ve II. Ek Protokol, Sözleşmelerin uygulanacağı silahlı çatışmaların kapsamını daha da genişletmiştir. Böylece Sözleşmeler, hemen hemen tüm silahlı çatışmalarda uygulanır hale gelmiştir. Ancak bu hususa rağmen, Sözleşmelerin uygulanması için, kimi silahlı çatışmalar ve durumlar için bazı koşullar öngörülmüştür.

1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri, çatışmaya taraf devletin ülkesinde çatışmanın başlangıcından “askeri operasyonların genel bitimine değin” uygulanır. Ülke düşman işgaline uğramışsa, Sözleşmeler, işgalin başlangıcından askeri

operasyonların genel bitiminden bir yıl sonraya kadar uygulanır. İşgal bu süre içerisinde sona ermezse, Sözleşme hükümlerinin bazısı, tüm işgal süresi boyunca uygulanır.

1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri hükümleri incelendiğinde kimi kategoriler oluşturdukları görülmektedir. Böylece önleyici role sahip (önleme aracı), kontrol sağlayıcı (kontrol aracı), baskılayıcı (baskı altında tutan) ve bunlar dışında yer alan hükümler ortaya çıkmaktadır. Ancak tüm bu hükümler, uluslararası insani hukuka itaatsizliği önlemeyi ve onu uygulamayı teşvik etmeye yöneliktirler. Bu hükümler içerisinde asıl olarak kamuoyu, çatışma taraflarının karşılıklı çıkarları, disiplin ve düzenin korunması, misillemeler, ceza ve disiplin önlemleri, uluslararası olgu tespiti, savaş suçlarının yargılanması, koruyan devletler ve vekilleri, Kızıl Haç, diplomatik faaliyetler, ulusal yargılama önlemleri ve insani hukukun yayılması yer almaktadır.

Uluslararası insani hukukun uygulanması ile ilgili olarak, 20. yy'ın sonuna yaklaşırken insanlık tarihinin en büyük savaş suçlarının işlendiği, en şiddetli insani hukuk ihlallerinin gerçekleştirildiği çatışmalar, Eski Yugoslavya toprakları üzerinde yaşanmıştır. Sırbistan'ın Yugoslav Federal Cumhuriyeti'ni güç yoluyla bir arada tutmak amacı ve politikası, bu çatışmalara sebep olmuştur. Sırbistan, Yugoslav anayasası çerçevesinde selfdeterminasyon haklarını kullanan ve bağımsızlığını ilan eden tüm devletlere karşı benzer tavır sergilemiştir. Bu çerçevede Slovenya'ya, ardından Hırvatistan'a silahlı müdahalede bulunmuştur. Buralardaki tutumunu, daha şiddetli ve uzun süreli olarak, Bosna-Hersek'te de göstermiştir.

Bosna-Hersek, insani hukuk ihlalleri ve savaşın acımasızlığı bakımından oldukça önemlidir. Zira Sırlar burada dünyanın en kural tanımaz savaşını yürütmüşlerdir. Dünya devletleri bu durum karşısında uzun süre sessiz kalamamış, gerek savaş esnasında gerekse sonrasında gerçekleşen bazı faaliyetlere girişmişlerdir. Ayrıca 1998 yılı başında Kosova da silahlı çatışmalara sahne olmuş ve Bosna-Hersek'teki durumun benzeri orada da yaşanmıştır.

Bosna-Hersek'teki İnsani Hukuk İhlalleri

Bosna'daki savaşın başlangıcında, Sırların, BM güvenlik bölgeleri ve savaşmayan kişiler (non-combatants) hakkında hiç bir değerlendirmeyi kabul etmedikleri görülmüştü. Savaş, toprak konusundaydı; bu sebeple, toprak kazanmak için, en etkili metotlarla Sırp olmayanların mevcudiyetinin ortadan kaldırılması gerekmişti. Bu amaca yönelik araçlar ve yöntemler, Müslüman halka gıda ve ilaç yardımının engellenmesini, Müslüman kadın ve genç kızların sistemli bir şekilde tecavüze (rape) maruz bırakılmasını, sivil halkın bombardıman edilmesini, yaygın ve ayırım gözetmeyen işkence ve katliamların gerçekleştirilmesini içermiştir. Ayrıca bu amaçla enerji ve su tesisleri tahrip edilmiş ve diğer temel kamu hizmetleri aksatılmıştır (Weiss ve Collins, 1996: 83 ve Steinberg, 1993: 53).

Üç buçuk yıllık bir savaşın ardından 14 Kasım 1995'de barış antlaşması imzalandığında, Bosna'da 30.000'i çocuk olan 200.000 ölü, 30.000 kayıp ve 60.000 ciddi yaralı bulunuyordu. Dört milyon nüfusu olan ülkede, % 60'ı ülke içinde yer değiştirmiş olan 2,7 milyon insan evsiz kalmıştı. Bu insanların büyük kısmı, hayatta kalabilmek için, uluslararası kuruluşların sağlayacağı yardımlara muhtaçtı (Horton, 1994: 1053; Eknes, 1995: 121; Weiss ve Collins, 1996: 88 ve Dewar, 1993: 32).

İnsanlık dışı olayların en çarpıcılarının ortaya çıktığı Bosna'da, siviller kadar onların yaşadığı köy, kasaba ve şehirler de savaştan zarar görmüştür. Bu bağlamda Kozarac bölgesi ve Foça, Vişegrad, Srebrenica, Zvornik, Gorazde, Jajce ve Sanski-Most'un çevresindeki yüzlerce Bosna kasaba ve köyü, sistematik olarak yakılmış ve tahrip edilmiştir. Bunun yanında insani hukukun hilafına olarak, binlerce sivil esir alınmış ve bunların büyük çoğunluğuna işkence yapılmıştır. İleri gelen kişiler; Omarska, Manjaca, Trnopolje ve Keraterm gibi toplama kamplarında öldürülmüşlerdir. Tüm bu insani hukuk ihlalleri, Sırp liderlerin titizlikle hazırladığı bir planı uygulayan Radovan Karadzic'in asker ve milisleri tarafından gerçekleştirilmiştir (Oberreit ve Salignon, 1997: 123 ve devamı).

İnsani hukuka aykırı ve ürkütücü durumlarla, savaş esnasında, toplama kamplarında da karşılaşmıştır. 1992 Ağustos'undan itibaren, Batılı ve dünya basın-yayın organları, Bosnalı Sırp'ların yönetimindeki kamplardaki kötü koşulları dile getiren raporlar yayınlamışlardır. Benzer iddiaları Sırp'lar; Boşnak ve Hırvatların denetimindeki Saraybosna, Tuzla, Bihaç ve Zenica kampları için ileri sürmüşlerdir. Ancak Sırp'ların esirlere yaptığı insanlık dışı muameleler şok edici nitelikteydi. Omarska kampında çekilen fotoğraflar, esirlerin aşırı yetersiz beslenmesini ve fiziki kötü muameleye tabi tutulmalarını dünyaya göstermiştir. Aynı zamanda işkence, dövme ve tutukluları köpek saldırısına maruz bırakma hakkında da raporlar yayınlanmıştır. Bu gaddarlıkların uluslararası kamuoyuna mal olması üzerine, tutuklularla görüşmelerde bulunmak için, Uluslararası Kızıl Haç Komitesi (UKHK) delegeleri bazı kamplara kabul edilmişlerdir. Bu ziyaretlerin arkasından UKHK, normal uygulamasından önemli bir sapma ile, denetlenen tüm kamplardaki koşulların 1949 Cenevre Sözleşmeleri'nin insani hükümlerini ihlal eder nitelikte olduğunu açıklamıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak, Sırp'lar en bilinen kampları kapatmışlardır. Ancak kapsamlı insan hakları ihlalleri ve temel insani standartların kötüye kullanımı devam etmiştir (Mc Coubrey ve White, 1995: 130 ve Oberreit ve Salignon, 1997: 125).

Savaş sonrasında, öldürülen kişilerin bulunduğu toplu mezarlar ortaya çıkarılmaya başlamıştır. Müslüman Kayıp Kişiler Komisyonu, bu konuda yaptığı çalışmalar sonucunda, bugüne kadar ülke genelinde 2.500 ceset çıkarmıştır (Zaman, 17.6.1999: 9). Komisyon, son olarak, savaştan önce Boşnak ve Sırp'ların birlikte yaşadığı ve bugün Sırp denetiminde bulunan Foça'da 117 ceset ortaya çıkarmıştır (Zaman, 9.11.1999: 9).

İnsani hukuka aykırı olan ve Bosna-Hersek'te karşılaşılan bir diğer husus, Bosnalı kadın tutuklulara yapılan muamelelerdir. Bosnalı kadın tutuklular, Sırp güçleri tarafından "askeri genelev"lerde tutulmuş ve Sırp çocukları doğurmaları için, bu kadınlara sürekli olarak tecavüz edilmiştir (rape). Bosna-Hersek'teki tecavüz eylemlerinin iyi planlanmış ve yaygın olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, elli bin civarındaki Bosnalı kadına tecavüz edildiği tahmin edilmektedir. Bu eylemler; Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGIT) ve birçok hükümetler dışı örgütün raporlarında dile getirilmiştir. BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından atanan özel raportör Tadeusz Mazowiecki, tecavüzün rolünü hem kurbanlara bir saldırı hem de "tüm etnik grubu aşağılamayı, utandırmayı, küçük düşürmeyi ve korkutmayı amaçlayan" bir "etnik temizleme" yöntemi olarak tanımlamıştır (Mc Coubrey ve White, 1995: 130 ve devamı; Horton, 1994: 1053 ve Meron, 1993: 425).^[1]

161

İnsani hukuk tarafından yasaklanmış olmasına rağmen, Bosna-Hersek'te yaşanan olaylardan bir diğeri ise etnik temizlemedir (ethnic cleansing). Etnik temizlemeyi büyük oranda Sırp'lar gerçekleştirmiş olsalar da, Hırvat ve Boşnaklar için de geçerli olduğu söylenilmektedir. Son iddia, daha çok siyasi yorumlarda karşımıza çıkmaktadır (Örnek olarak bkz. Mc Coubrey ve White, 1995: 156 ve Acheson, 1993: 45). Ancak bölgede faaliyet gösteren insani yardım kuruluşlarının yayınları ise, etnik temizlemenin Sırp olmayan kişiler üzerinde gerçekleştiğini ifade etmektedirler (Oberreit ve Salignon, 1997: 125).

Etnik temizleme; ayrımcılık, fiziksel şiddet veya tehdit ile sivil halkın yaşadıkları yerlerden tahliye edilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında sivil halkın tüm taşınır ve taşınmaz mallarına el konulup sadece kendilerinin bölgeden ayrılmasına izin verilmiştir. Ayrıca geri dönüşleri olanaksız kılmak için, çoğu kasaba ve köy kısmen veya tamamen yıkılmıştır. Bunların gerçekleştirilmesi için, Arkan milisleri gibi, sözde kontrol edilemeyen milislerden faydalanılmış ve bunlara geniş faaliyet kolaylık ve imtiyazları tanınmıştır. Tüm bu etnik temizleme eylemleri sonucunda 1 milyon kadar Boşnak ve Hırvat, Sırp kontrolündeki bölgelerden sürülmüşlerdir. Buna karşı kimi protestolar olmuşsa da uluslararası örgütler etnik temizlemeyi benimser şekilde davranmışlardır (Acheson, 1993: 45; Mc Coubrey ve White, 1995: 156 ve Oberreit ve Salignon, 1997: 125).

Etnik temizleme politikası ile sıkı ilişki içinde olan bir diğer insani hukuk sorunu, yerleşim birimlerinin kuşatma altında tutulmasıdır. Çoğu Bosna şehri, Sırp kuvvetleri tarafından ele geçirilinceye veya savaş sonuna kadar kuşatma altında tutulmuştur. Başkent Saraybosna, Gorazde, Srebrenica, Zepa ve Jajce, bu yerleşim birimlerinin en bilinenleri ve önemlileridirler. Bu şehirlerin altı tanesi, BM

(1) Tecavüz eylemlerinin suç teşkil etme gerekçeleri, hangi siyasi ve hukuki belgelerde suç olarak sayıldığı gibi konularda bilgi için Theodore MERON'un makalesinden faydalanılabilir.

tarafından “güvenli bölge” (safe haven) ilan edilmiştir (Oberreit ve Salignon, 1997: 125 ve devamı).

162 400.000 nüfusa sahip olan Saraybosna’ya az veya çok miktarda gıda ve ilaç, havadan veya karayolu ile düzenli şekilde ulaştırılabilmektedir. Ancak yardım konvoylarının geçişi çoğu zaman taraflarla, özellikle Sırplarla, görüşmelere konu olmuştur. Saraybosna dışındaki şehirler yardım konusunda daha şanssız olmuştur. Zira buralara yetersiz veya az miktarda yardım sağlamak mümkün olabilmektedir. Bunun bir sebebi, teslim zorlamak için ve bilinçli olarak Sırpların bu şehirleri gıda, su ve enerji maddelerinden ve sağlık hizmetlerinden mahrum bırakmalarıdır. Bunun bir sonucu olarak, örneğin 1992 yılında Srebrenica’daki yetişkin nüfusun % 35’inde yetersiz beslenme görülmüştür (Horton, 1994: 1053; Acheson, 1993: 45 ve Oberreit ve Salignon, 1997: 124 ve devamı ve 136 ve devamı).

Bu kuşatmalara dayanamayan şehirler, insanlık dramı yaşanan birer sahneye dönüşmüş ve buralarda insani hukukun tüm kuralları göz ardı edilmiştir. Bu şehirlerin birisi, BM’nin ilan ettiği güvenli bölgeler içinde yer alan Srebrenica’dır.

Srebrenica, 1995 yılı başına kadar Sırp kuşatması altında, yukarıda bahsedilen sıkıntıları çekerek, zor günler geçirmişti. Ancak bu şehri ve bölgeyi korumakla görevli olan Hollanda birliğinin gevşek ve taraflı tutumu dolayısıyla Sırp şehir ele geçirmek için bombardımana, ardından saldırıya geçmişlerdir. Bunun sonucunda savunma olanakları kısıtlı olan Srebrenica, Hollanda birliğinin şehri savunmaması üzerine, Sırpların eline geçmiştir.

Sırpların işgale hazırlıklı olduğu görülmüştür. Zira 30.000’in üzerindeki nüfus, Sırp tarafından temin edilen otobüslerle Boşnak kontrolündeki Kladanj’a nakledilmişlerdir. Bununla beraber 40.000 kadar nüfusa sahip olan Srebrenica’da 8.000 civarında insan katledilmiştir. Bu insanların 3.000 kadarı, Sırp tarafından esir alınmış, ancak daha sonra kendilerinden haber alınmamış kişilerdir. Geri kalan 5.000 kadar insan ise, Sırplardan korkarak ormanlık bölgelere veya Srebrenica dışına kaçmaya çalışmıştır. Ancak Sırp bu insanların çoğunu avlarcasına katletmiş ve toplu mezarlara gömmüşlerdir (Srebrenica’nın Sırpların eline geçmesinden önceki ve sonraki durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Oberreit ve Salignon, 1997: 128 ve devamı).

BM, 1999 yılı sonunda yayınladığı bir rapor ile, Srebrenica’da bir katliam yapıldığını itiraf etmiştir. BM, bu katliam sırasında gerek bazı eksiklik ve hatalar olduğunu gerek kendisinin kimi değerlendirme yanlışları yaptığını belirtmiştir (Zaman, 17.11.1999: 8).

İnsanlık dramına sahne olan bir diğer şehir ise Jajce’dir. Şehrin Sırp kuşatma ve saldırılarına daha fazla dayanamayacağı anlaşılınca; çocuk, kadın ve yaşlıların şehri terk etmesine müsaade edilmiştir. Böylece karşı tarafın beslemesi ve barındırması gereken insan sayısı arttırılmıştır. Bundan daha kötü sonuç, eli silah tutacak yaştaki tüm erkekler için hazırlanmıştır. Zira bu kişilerin şehri terk etmesine izin

verilmemiştir. Bu kişiler ya öldürülmüşler veya esir olarak toplama kamplarına götürülmüşlerdir. Böylece etnik temizleme sonucu milyonlarca insan yerlerinden yurtlarından edilmiş; binlerce insan ya öldürülmüş ya da esir edilmiştir (Acheson, 1993: 45).

Uluslararası insani hukuk tarafından yasaklanmış olmasına rağmen, Bosna-

163

Hersek'te ortaya çıkan ihlallerin bir diğer önemli kısmı ise sağlık alanındadır. Savaşın bu alandaki en kötü ve doğrudan sonucu ölüm, yaralanma ve sakat kalma olarak kendisini göstermiştir. Evlerinden çıkarılma, ailelerin parçalanması, psikolojik rahatsızlıklar ise, savaşın dolaylı olumsuz etkilerinin bazısıdır. Savaş ortamındaki sağlık hizmetleri de ihtiyaca cevap vermekte yetersiz kalmıştır. Bosnalı yetkililer, savaş sırasındaki ek sağlık ihtiyaçlarına ve diğer engellere cevap olarak, okul ve otel gibi binalarda hastaneler kurmuşlardır. Ancak bu sağlık kuruluşları; eleman, malzeme ve altyapı yetersizliği yüzünden faaliyetlerini yerine getirmede yetersiz kalmış ve dolayısıyla izole olmuşlardır (Michael, 1996: 364).

Bosna'daki sağlık hizmetleri ve savaş konusunda yapılan akademik çalışmalar da durumun ciddiyetini ortaya koymuştur. Bu tür çalışmalardan birisi olan Harvard/Einstein raporu²¹, Bosna'daki genel sağlık hizmetlerinin çöküşünü gözler önüne sermektedir. Bu rapora göre, hastanelerin tahrip edilmesi sebebiyle, aşılama programları büyük darbe yemiştir. Savaştan önce çocukların % 95'i aşılanırken, 1993 ortalarına kadar bu oran % 35'ten düşük gerçekleşmiştir. Evlerini terk etmiş kişilerin oluşturduğu düşük sağlık imkanlarına sahip topluluklarda aşı ile önlenebilen kızamık, çocuk felci ve difteri gibi hastalıklar önemli boyutlara ulaşmıştır. Kirli suların kullanılması dolayısıyla hepatit A salgını patlak vermiştir. Bunun sonucu olarak, sadece Saraybosna'da hepatit A vakaları yirmi kat artmıştır. Ayrıca 1993 Haziran'ı ile Eylül'ü arasındaki dönemde, yine kirli sulardan kaynaklanan 2.700 tane dizanteri vakası görülmüştür (Horton, 1994: 1053).

Savaşın sağlık hizmetlerine bir diğer olumsuz etkisi olarak, savaşın ilk yılı içerisinde, anne ve çocuk ölüm oranları artmış, örneğin Zepa'da iki katına çıkmıştır. 1993 Nisan'ında Saraybosna'daki Kosova hastanesinde erken doğumlar iki kat artmış ve bebek doğum ağırlıkları ise % 20 oranında düşmüştür. Solunum yolu hastalıkları, yaygın bir ölüm sebebi olmuştur. Savaş öncesi oranlarla karşılaştırıldığında Srebrenica'daki zatürreeden ölüm vakaları yirmi kat artmıştır (20-30 ölüm/gün). Verem vakalarının artmış olduğu da belirtilmiştir. Savaş sırasında bit salgını çoğu bölgelerde kontrol dışına çıkmıştır. Üstelik insülin gibi ilaçların ve diyaliz makinesi gibi teçhizatın eksikliği, kronik hastalıkların tedavisini ciddi şekilde ve olumsuz olarak etkilemiştir (Horton, 1994: 1053).

(2) Richard HORTON'ın makalesinde değinilen raporun künyesi şu şekilde belirtilmiştir: MANN J, DRUCKER E, TARANTOLA D, Mc CABE MP. Bosnia: war and public health. Harvard/Einstein Study Group. Cambridge: Massachusetts. 1994.

Savaşın psikolojik sağlığa etkisini tespit edebilmek ise daha zordur. Bununla birlikte, Saraybosna'daki intihar vakaları, ayda 2-3'ten 20'ye çıkmıştır. Buna pasif intihar (passive suicide) vakaları da eklenmiştir. Bu tür intiharlarda kişiler, genellikle, pusuya yatan keskin nişancıların (sniper) bulunduğu tehlikeli bölgelerde ve kolayca vurulabilecekleri şekilde dolaşmışlardır (Horton, 1994: 1053).

Savaşın sağlık hizmetlerini olumsuz etkilemesinin bir diğer şekli, hastanelerin çalışamaz veya yetersiz imkanlarla çalışır hale gelmesidir. İnsani hukuk, hastanelere ve hastane personeline tam koruma ve çalışma serbestisi tanımış olmasına rağmen, savaş sırasında, bu konuda çok büyük ihlaller ve yetersizlikler ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede taraflar, hastanelerin yakınında cephe açmaktan çekinmemişlerdir. Bunun sonucu olarak; Mostar, Gorazde, Saraybosna ve Bihaç gibi şehirlerdeki hastaneler, savaşın ortasında kalmışlardır. Bu sebeple hastane ve diğer sağlık binaları; tank, top ve roket saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırılar sonucu insani hukukun koruması altında bulunan hasta ve yaralılarından çok sayıda kişi ölmüş veya yaralanmıştır. Cepheye yakın bulunma ve kimi zaman saldırılara maruz kalma sonucu, bu hastanelerde tedavi gören hastaların büyük çoğunluğunun psikolojik sağlığı bozulmuş ve intihar olayları cereyan etmiştir. Bu sorunu daha vahim kılan husus, bu olayların bilinçli saldırılar sonucunda ortaya çıkmış olmalarıdır. Ayrıca kaza sonucu ve istemeden de hastanelere ve hastalara zarar verilmiştir (Schenkenberg van Mierop, 1997: 3; Acheson, 1993: 45 ve Michael, 1996: 364).

Hastanelere ve hastalara yönelik bir diğer hukuk dışı eylem ise, hastanelerin başka amaçlarla kullanılması ve hastalarının uygun olmayan yerlere nakledilmesidir. Bosna'daki hastanelerin, Hırvatlar tarafından, evsizlerin barınması için tahsis edildiği görülmüştür. Hatta, hastaneleri askeri binalara dönüştürmek veya bu amaçlarla kullanmak ta düşünülmüştür (Bu tip bir hastane ve hastalarının içinde bulunduğu koşullar hakkında somut bir örnek için bkz. Schenkenberg van Mierop, 1997: 3).

Hastaneler ve hastalar kadar, hastane çalışanları da savaştan büyük oranda etkilenmişlerdir. Savaş esnasında doktorluk ve hemşirelik işlerinin yerine getirilmesi imkansızlaşmıştır. Hastanelerin saldırıya uğraması sebebiyle, birçok doktor ve hemşire ölmüş veya yaralanmıştır. Harvard/Einstein raporu, hastane çalışanlarına ait ölü ve yaralı sayısını 715 ve 1970 olarak vermekte ve bu kişilerin zor şartlar altında çalıştığını gözler önüne sermektedir (Horton, 1994: 1053). Yine bu kişiler, hizmetlerini hastanelerin zemin veya bodrum katlarında vermek zorunda kalmışlardır. Hastaneler yakıt sıkıntısı çekmiş, bu sebeple ancak çok az bölümleri ısıtılabilmiştir. Ayrıca elektrik kesintilerinin sıklıkla yaşandığı bir ortamda hizmet verilmiştir. Bunun yanında sterilizasyon imkanlarından ve büyük oranda sudan yoksun olan hastanelerde çalışılmış, ameliyatlar yapılmıştır (Acheson, 1993: 45 ve Horton, 1994: 1053).

Bosna-Hersek'te insani hukukun ihlal edildiği alanlardan birisini de kültürel-tarihi varlıklara (cultural objects) ve ibadet yerlerine (places of worship) karşı gerçekleştirilen saldırılar oluşturmuştur. Savaş esnasında kültürel-tarihi varlıklara ve ibadet yerlerine karşı çok sayıda saldırı gerçekleştirilmiştir. Bunun, etnik temizleme politikasının bir parçası olarak, karşı tarafın dini ve kültürel mirasına karşı duyulan bir düşmanlıkla gerçekleştirildiğinden kuşku yoktur. Ayrıca bunda sivil halkı korkutmak ve morallerini zayıflatmak gibi diğer amaçlar da rol sahibi olmuşlardır. Eski Yugoslavya'daki savaş suçlarını ele almakla görevli olan Uluslararası Mahkeme'ye bu konuları soruşturma yetkisinin tanınmış olması, bu açıdan önemli ve olumlu bir gelişmedir (Mc Coubrey ve White, 1995: 117).

Bosna-Hersek'teki savaş esnasında Lahey Sözleşmeleri'nin de ihlal edildiği görülmüştür. Bu sebeple Uluslararası Mahkeme'ye, bu konudaki ihlalleri de yargılama yetkisi tanınmıştır. Mahkeme Statüsü'nün 3. maddesi, gereğinden fazla eziyet verecek zehirli ve diğer silahların kullanılmasını, askeri gereklilik olmaksızın şehir yerlerinin amaçsız ve insanlık dışı olarak tahribini (wanton destruction of urban settlements), savunmasız yerlerin bombalanmasını ve kültür hazinelerine bilinçli olarak zarar verilmesini, Mahkeme'nin yetkileri içerisinde saymıştır. Savunmasız yerlerin bombardımanı konusunda asıl üzerinde durulan husus, ayırım gözetmeyen bombardıman olmuştur. Eski Yugoslavya'daki çatışmalar, yöntemlerinin vahşiliği ve kullanılan araçlar bakımından da dikkat çekmiştir (Mc Coubrey ve White, 1995: 118 ve devamı).

Kosova Sorunu

İçinde bulunduğumuz dönemde, uluslararası insani hukuku ilgilendiren gelişmelerin önemli bir kısmı Kosova'da cereyan etmiştir. Çatışmalar, zaten gergin olan Kosova'da, 1998 yılının başında başlamıştır. Bunun üzerine Sırp, askeri güç üstünlüklerine dayanarak, Arnavutlara karşı acımasız bir mücadeleye başlamışlardır. Sırp güvenlik güçlerinin yaptıkları bakımından Kosova, Bosna'dan geri kalmamıştır. Burada da uluslararası insani hukukun kuralları yaygın ve yoğun olarak çiğnenmiştir. Bu bağlamda sivil yerleşim bölgeleri ağır topçu birlikleri tarafından bombalanmış; kadın, çocuk ve ihtiyar demeden sivil halk katledilmiş, geniş kitleler evlerinden sürülmüş, evler yağmalanmış, geriye kalanları ateşe verilmiş ve geniş çaplı etnik temizlik girişimleri söz konusu olmuştur (Ünal, 6.8.1998: 4).

Sırbistan, Kosova'da özel eğitilmiş asker ve polis güçlerini kullanmıştır. Bunun yanında devletin seferberlik çağrısına uyan Sırp sivililer de operasyonlara katılmıştır. Ayrıca Bosna-Hersek'te olduğu gibi, çeteler tarafından, halk arasından zorla "gönüllü" toplanarak Kosova'ya yollanmıştır. Bu kişi ve gruplar, Sırbistan tarafından silahlandırılmıştır. Toplanan gönüllülerin çoğunluğunu ise, Bosna ve Hırvatistan'daki savaşta evlerini kaybetmiş mülteciler oluşturmuştur. Ülkesindeki çok sayıda mülteci nedeniyle üzerinde büyük bir yük bulunan Sırbistan, bu kişileri ilk önce cepheye sürerek, iç sorunlarını hafifletmeyi de düşünmüştür. Ancak bu

kişiler; vahşi ve acımasız bir mücadele ortaya koymuşlardır. Bu şekilde Sırbistan, Kosova'daki hukuka aykırı ve onu hiçe sayan mücadelesi için, bu kişilerden de faydalanmıştır.

166 Sırpaların bu planlı ve acımasız saldırıları, etkisini en çok siviller üzerinde göstermiş ve birçok sivilin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Arnavut yerleşim birimleri havadan helikopterlerle taranmış ve buralardaki halk; bebek, çocuk, kadın ve ihtiyar demeden öldürülmüştür. Yine, insani hukuka aykırı olarak, hamile kadınların ve bakıma muhtaç çocuk sahibi annelerin öldürüldüğü de görülmüştür.

Sırpaların Kosova'da işlediği bir diğer suç ise, ellerine geçen sivilleri esir etmeleridir. Bu çerçevede Sırp güçler, sivilleri bilgi vermeye zorlamış ve işkence yapmışlardır. Yine Sırpalar, ellerindeki sivilleri, özellikle erkeklerini, kötü muamelelere tabi tutmuş ve büyük çoğunluğunu katletmişlerdir. Yasak olmasına rağmen, birçok sivil, kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Kosova'daki özel gözlem grupları, raporlarında bu idamları dile getirmişlerdir. İdam edilen sivillerin cesetlerine de gereken saygı gösterilmemiş ve cesetlere çeşitli çirkin saldırılarda bulunulmuştur. Öldürülen sivillere ait olan toplu mezarlar (Bu toplu mezarlara ilişkin olarak bkz. Barry, Nordland ve Watson, 1998: 10-14) bulunmuştur. Bunların 12'si kesin olarak tespit edilmiştir. Bu toplu mezarların en büyük üç tanesi 23 ve 26 Eylül 1998 tarihlerinde ortaya çıkarılmışlardır. Arnavut kaynaklar, en büyük katliamlardan birinin yaşandığı Orahovaç'ta 1000 kadar Arnavut'un öldürüldüğünü ileri sürmüşlerdir. Sırpalar ise, 58 kişinin öldüğünü ve tamamının terörist olduğunu söylemişlerdir. İnsan hakları grupları ise bu sayının, Sırpaların bildirdiğinden daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Kosova'da öldürülenlerin sayısına ilişkin olarak değişik rakamlar verilmektedir. Kosova'daki İnsan Hakları Konseyi tarafından Kasım 1998 başlarında yapılan açıklamada, Sırp güçlerince öldürülen Arnavutların sayısı, 1770 olarak belirtilmiştir. Sırp güçleri tarafından 14 Ocak 1998'den bu tarihe kadar öldürülen Arnavutların 193'ü çocuk, 207'si kadındır. 86 Arnavut ise gıda ve tıbbi malzeme eksikliği ile soğuktan dolayı ölmüştür. Kayıp 1400 Arnavut hakkında ise bilgi verilmemiştir (Zaman, 8.11.1998: 9).

Kosova'daki uluslararası insani hukuk ihlallerinden bir diğeri, Sırpaların, Kosova Kurtuluş Ordusu (KKO, Arnavutça kısaltması: UÇK) militanı oldukları iddiasıyla çok sayıda sivil tutuklaması ve onları toplama kamplarına yollamasıdır. Sadece Eylül 1998 başlarında Sırpalar, KKO militanı olduğundan şüphelendikleri 600'den fazla Arnavut'u tutuklamışlardır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) bu tutuklamaları protesto etmiştir. BMMYK sözcüsü Kris Janowski, bu konuda, Kosova'da eli silah tutan erkeklerin tutuklandıkları yolunda duyurular aldıklarını belirterek, bunun, Bosna'daki savaşta yaşananların Kosova'da da tekrarlanması anlamına gelebileceği uyarısında bulunmuştur. Sözcü, tutuklanan Arnavutların bazılarının, askerler tarafından bilinmeyen yerlere götürüldüklerini

belirterek, Sırp yetkililer nezdinde durumu protesto ettiklerini kaydetmiştir. Zira Bosna'daki savaş sırasında da eli silah tutan binlerce Boşnak ailelerinden koparılmış, daha sonra da toplama kamplarında katledilmişti (Zaman, 9.9. 1998: 4).

Kosova'daki erkeklerin yaşama hakkı inkâr edilirken genç kız ve kadınlara da kötü muameleler yapılmıştır. Nitekim genç kız ve kadınlar da öldürülmüş, Sırp güçleri tarafından bu insanlara tecavüz edilmiştir. Tecavüz olaylarının varlığı, gerek Arnavut görgü tanıkları, gerekse bölgedeki insan hakları grupları tarafından doğrulanmıştır (Nordland, 6 Mart 1998: 10 ve devamı ve Zaman, 1.7.1998: 5).

Uluslararası insani hukuk tarafından yasaklanmış olmasına rağmen Sırplar, sivil halkın yaşadığı Arnavut yerleşim birimlerini kuşatma altına alıp bombalamışlardır. Bu tip olaylar, Kosova'da sıklıkla yaşanmıştır. Bu çerçevede halkı korkutmak ve göçe zorlamak amacıyla, Sırp güçleri köyleri basıp birkaç kişiyi öldürerek oraları yakmışlardır. Yine Deçani gibi KKO'nun güçlü olduğu yerler devamlı kuşatma altında tutulmuş ve operasyonlara sahne olmuştur. Sivil halkın terk ettiği evler Sırplar tarafından yağmalanmış, yağmadan geriye kalanlar ise, Arnavutlar tarafından kullanılmasın diye, ateşe verilmiştir (Nordland, 6 Mart 1998: 11; Nordland, 15 Haziran 1998: 6 ve günlük gazetelerin Haziran ve Temmuz 1998'e ait nüshaları).

Bu saldırılar sonucu, birçok sivil evini terk etmek zorunda kalmış ve mülteci durumuna düşmüştür. BMMYK, Haziran 1998 başlarında, Kosova'daki çatışmalardan dolayı 50 bini aşkın kişinin evlerini terk ettiğini duyurmuştur. Ancak bu kişilerin sıkıntıları, mülteci durumuna düşmekle de bitmemiştir. Nitekim uluslararası insani hukuk yasaklamış olmasına rağmen, evlerini terk eden bu insanlar üzerine, Kızıl Haç işareti taşıyan helikopterlerden ateş açılmıştır. Yine, Sırpların yerleşim birimlerinin çevresine ve yollara mayın döşemiş olması dolayısıyla bu kişiler tehlike yaşamışlardır. Sırp güçleri, mültecilerin savaş bölgesinden ayrılmasına, özellikle yabancı ülkelere gitmesine de engel olmuştur. Bu amaçla Sırplar, Kosova - Arnavutluk arasındaki Padeş sınır kapısını kapatmışlardır. Yine Sırplar, Karadağ üzerinden Bosna-Hersek'e geçmek isteyenlere de engel olmuştur. Böylece buralarda binlerce insan yığılmıştır. Sırplar bu mültecilere kötü muamelelerde bulunup tehdit de etmişlerdir. Bu durum, BMMYK tarafından protesto edilmiştir (Bu konularda ayrıntılı bilgi için gazetelerin Haziran ve Temmuz 1998 nüshalarına bakınız).

Uluslararası insani hukuka aykırı olan bir diğer husus, Kosova'daki yardım faaliyetleri konusunda görülmüştür. Sırplar, yardım faaliyetlerini de engellemiştir. Kosova'ya insani yardıma hazır birçok uluslararası kuruluş, vize alamadıkları için, aylarca bölgeye gelememiştir. Ayrıca ormanlarda zor şartlarda yaşamaya çalışan insanlara yiyecek ve içecek götürmeye gayret eden yardım kuruluşları mensuplarına, Sırp birlikleri tarafından sık sık ateş açılmıştır. Bu tür saldırılarda, çok

sayıda insani yardım kuruluşu üyesi de hayatını kaybetmiştir. Aynı saldırılar, her şeyi göze alarak Kosova'da görev yapmaya çalışan gazetecilerin de başına gelmiştir. Bunlardaki amaç hem insani yardım kuruluşları mensuplarını hem de gazetecileri korkutarak bölgeye gelmelerine ve çalışmalarına engel olmaktır (Ünal, 4.9.1998: 4; Zaman, 7.9.1998: 4).

Sırp otoriteleri, toplu mezarların varlığını araştırmak üzere Kosova'ya gitmek isteyen uzman kuruluşlara da izin vermemiştir. Uluslararası kamuoyu, Bosna'dan farklı olarak, bu konuda çekingen davranmıştır. Bu tutum, toplu mezarların varlığı kuşku ve endişesini güçlendirmiştir (Ünal, 4.9.1998: 4). Nitekim Amerikalı senatör Dole, "Gördüğüm kadarıyla, burada katliamlar yapılmış. Sırp yetkililerin sivillere ve köylere yapılan saldırıları durdurmamaları halinde, evlerine dönmekten korkan binlerce insan soğuktan ve açlıktan ölebilecek. Rahovça ve Kleçka'daki toplu mezarlar hakkında duyular aldık. Ancak hayatlarını kaybedenlerin kimlikleri hiçbir zaman öğrenilemeyecek" diyerek bu kuşku ve endişelere destek vermiştir (Zaman, 7.9.1998: 4).

1998 Eylül ayı sonunda Amerikalı özel temsilci Richard Holbrooke ile Slobodan Miloşeviç arasında varılan bir anlaşmadan kısa bir süre sonra Sırp sivilleri öldürmeye tekrar başlamışlardır. Bu çerçevede Sırp toplu katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Bu katliamların en önemli ve bilinenleri, 16 Ocak 1999'daki Racak köyü ve 29 Ocak 1999'daki Rogova köyü katliamlarıdır. Bu köylerde, sırasıyla, 45 ve 24 kişi katledilmiştir. AGİT Gözlemci Grubu da bu katliamları doğrulamıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ocak 1999 ayına ait gazeteler; Newsweek, 8 Şubat 1999: 28; Newsweek, 1 Şubat 1999: 42-44). AB de konuyu özel bir komisyona araştırtmıştır. Araştırma sonucunda katliamlar tescil edilmiş ve konu AB Ağır Suçlar Bölümüne sevk edilmiştir (Zaman, 18.3.1999: 9).

Kosova'da durumun kötüleşmesi üzerine NATO devreye girmiştir. NATO'nun tehdidi sonucunda, 6 Şubat 1999'da, taraflar görüşmeye başlamıştır. Rambouillet'deki (Fransa) bu görüşmeler, Batı Temas Grubu'nun arabuluculuğu ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde ilerleme sağlanamaması üzerine, 15 Mart'a kadar, toplantılara ara verilmiştir. Görüşmelerin ikinci turunda, Arnavut tarafı, sunulan taslağı kabul etmiştir. Sırp tarafı ise, yabancı askeri varlık gerekçesi ile, taslağı reddetmiştir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şubat ve Mart 1999 tarihli gazeteler).

Görüşmelerin sonuç vermemesi ve Sırp tarafının uzlaşmaya yanaşmaması üzerine NATO; Yugoslav Federasyonu ve Kosova'ya karşı hava hareketine başlamıştır. NATO, BM Güvenlik Konseyi'nden izin almadan, 24 Mart'ta harekate başlamıştır. Bu hareket sırasında bir milyon civarında Kosovalı, ülkelerini terk edip mülteci konumuna düşmüştür. Bu süre içerisinde Sırp tarafından pek çok insani hukuk ihlali de gerçekleştirilmiştir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mart-Haziran 1999 tarihli gazeteler).

NATO harekatı öncesi ve esnasında Sırp yönetimi, insani hukuka aykırı olarak; erkek, kadın, yaşlı ve çocuk demeden sivilleri öldürmüştür. Bu olaylar, çoğunlukla, toplu katliamlar şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda siviller odalara doldurulmuş, üzerlerine önce ateş edilmiş ardından el bombası atılmış, cesetler tekmedenip kımıldayan ve inleyenlerle yaralı olanlar başlarına kurşun sıkılarak öldürülmüşlerdir (Zaman, 15.6.1999: 9 ve Zaman, 18.6.1999: 9). Bunları daha vahim kılan husus ise, Sırp'ların kurbanlarını öldürürken onlara çeşitli işkenceler yapmış, daha ötesinde cesetlere karşı da şiddet ve saygısızlık göstermiş ve cesetlerin bir kısmını yakmış olmalarıdır. Ayrıca Sırp vahşetinin bir göstergesi olarak, cesetlerin yanında öldürülmüş köpek ve atlara da rastlanmıştır (Zaman, 14.6.1999: 8).

Sırp güçlerinin Kosova'dan çekilmesiyle birlikte öldürülen sivillere ait olan toplu mezarlar ortaya çıkarılmaya başlamıştır. Toplu mezarlar Kosova'nın tüm bölgelerinde tespit edilmiştir. Bu mezarlar Kosova Barış Gücü (KFOR) birlikleri, basın mensupları ve Kosovalılar tarafından ortaya çıkarılmış veya saptanmıştır (Zaman, 15.6.1999: 9; 16.6.1999: 9; 18.6.1999: 9; 26.6.1999: 9; 2.7.1999: 9; 4.7.1999: 9 ve 3.9.1999: 9). Bu katliamlar, savaş sırasında Sırp ordu ve polis birliklerinde görev yapan bazı kişilerce de itiraf ve teyit edilmiştir (Tank şoförü olarak Kosova'da görev yapan bir Sırp askerinin itirafları için bkz. "Sırlardan Korkunç İtiraflar", Zaman, 13.7.1999: 9).

Sırp birlikleri Kosova'da gerçekleştirdikleri katliamların ortaya çıkmaması için çalışmışlardır. Bu çerçevede Sırp'lar toplu mezarları gizlemeye gayret etmişlerdir. Yine bu amaçla Sırp'lar sivillerin cesetlerini yakmışlardır. Ayrıca Sırp güçleri cesetlerin bir kısmını su kuyularına atmışlardır. Bu hususlar gerek KFOR birlikleri gerekse Kosova'da inceleme yapan heyetler tarafından saptanmıştır. Sırp'ların çok sayıda cesedi büyük fabrikaların kazanlarında yaktığı da iddia edilmiştir (Zaman, 15.6.1999: 9; 16.6.1999: 9; 18.6.1999: 9; 26.6.1999: 9 ve 2.7.1999: 9).

Toplu mezarların yerlerinin gizlenmesi ve bir kısım cesetlerin yakılması dolayısıyla Kosova'da öldürülenlerin sayısını tespit etmek zorlaşmıştır. KFOR ile birlikte Kosova'ya giren Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'nin (USSM) adli uzmanları, Kasım 1999 ortalarına kadar 2108 ceset çıkarmışlardır. USSM Başsavcısı Carla del Ponte, BM Güvenlik Konseyi önünde yaptığı konuşmada, ölenlerin sayısının ortaya çıkarılanlardan çok daha yüksek olabileceğini söylemiştir. Zira del Ponte, 529 mezar alanı saptandığını ancak bunların üçte birinin açıldığını belirtmiştir (Zaman, 11.11.1999: 9). ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan "Kosova'da Etnik Temizlik" isimli raporda ise, en az 10 bin Arnavut'un öldürüldüğü ifade edilmiştir. Aynı raporda 1.5 milyon Arnavut'un zorla göç ettirildiği, on binlerce evin yıkıldığı ve binlerce kadına tecavüz edildiği de dile getirilmiştir (Zaman, 10.12.1999: 9).

Kosova'daki insani hukuk ihlallerini ve katliamları daha vahim kılan husus,

bunların önceden planlanmış olması, dolayısıyla bir etnik temizliğin söz konusu olmasıdır. Bu çerçevede elde edilen kanıtlar, Devlet Başkanı Slobodan Miloşević, ordu komutanları ve polis yetkilileri arasında bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Nitekim katliam yapılacak kent ve köylerin listesi yapılmış ve katliamlar buralarda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu katliamlar mükemmel şekilde uygulanmıştır (Zaman, 28.6.1999: 9).

Sırp güçlerinin Arnavutlara karşı gerçekleştirdiği diğer bir insani hukuk ihlali ise, onları NATO saldırılarına karşı canlı kalkan olarak kullanmış olmalarıdır (Zaman, 10.4.1999: 8). Ayrıca Sırp güçleri Kosova'dan kaçan mültecilerin nüfus ve evlilik cüzdanları, tapu ve pasaport gibi resmi evraklarına da el koymuşlardır. Buna ilaveten Sırp güçler, mülteci ailelerin bireylerini birbirinden ayırmıştır. Sırp güçleri, savaş sırasında ve Kosova'dan çekilirken, Arnavut yerleşim birimlerini yağmalamış ve ateşe vermişlerdir (Zaman, 7.6.1999: 8 ve 14.6.1999: 8).

Sonuç

Yugoslavya'nın dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan tüm devletler bir savaş tecrübesi yaşamışlardır. Konumuz açısından temel teşkil eden siviller, bu savaşlardan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Bu etkilenme doğrudan ve dolaylı olmuştur. Bunun sonucunda yüz binlerce sivil hayatını kaybetmiş, sakat kalmış, yaralanmış, göçmen durumuna düşmüş, mal ve mülklerini kaybetmişler, vb. birçok sıkıntıyı yaşamışlardır. Böylece siviller telafisi mümkün olmayan ve uzun yıllar kendisini hissettirecek zararlar görmüş, bu nitelikte muamelelere maruz kalmışlardır.

Bu hususlar sivillerin korunmasının önemini ve ne yazık ki her şeye rağmen sivillerin korunması konusunda birçok eksiklik olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte bu hususlarda çalışmalar yapılması gereği ve bu yöndeki faaliyetler görülmeye başlanmıştır. Bu faaliyetlerin başarısı ve sivillerin silahlı çatışmalarda etkin bir şekilde korunması dünya kamuoyunun isteği haline gelmiştir. Bu hususları bizler de aynısı ile paylaşılmaktayız.

KAYNAKÇA

- ACHESON, Donald (1993), "Health, Humanitarian Relief and Survival in Former Yugoslavia", **BMJ**, Cilt 307, Sayı 6895, s. 44-48.
- BARRY, John, NORDLAND, Rod ve WATSON, Russell (12 Ekim 1998), "Time to Shoot or Shut Up", **Newsweek**, Cilt CXXXII, Sayı 15, s. 10-14.
- DEWAR, Michael (1993), "Intervention in Bosnia", **The World Today**, Cilt 49, Sayı 2, s. 32-34.
- EKNES, Age (1995), "The United Nation's Predicament in the Former Yugoslavia", **The United Nations and Civil Wars** içinde, (Der. TG Weiss), Lynne Rienner Publishers, Londra, s. 109-126.

HORTON, Richard (1994), "... on the brink of humanitarian disaster", **The Lancet**, Cilt 343, Sayı 8905, s. 1053.

JAMES, B (1993), "International Involvement in the Yugoslavia Conflict", **Enforcing Restraint** içinde, (Der. LF Damrosch), Council on Foreign Relations Press, New York.

Mc COUBREY, Hilaire ve WHITE, Nigel D (1995), **International Organizations and Civil Wars**, Dartmouth, İngiltere. **171**

MERON, Theodore (1993), "Rape as a Crime Under International Humanitarian Law", **American Journal of Law**, Cilt 87, Sayı 3, s. 425-428.

MICHAEL, Markus (1996), "Medical Supplies Donated to Hospitals in Bosnia and Croatia 1994-1995", **JAMA**, Cilt 276, Sayı 5, s. 364-368.

NEWSWEEK

NORDLAND, Rod (16 Mart 1998), "The Wolf at the Door", **Newsweek**, , s. 10.

NORDLAND, Rod (15 Haziran 1998), "Danger Zone", **Newsweek**, Cilt XXXI, Sayı 24, s. 6

OBERREIT, Stephan ve SALIGNON, Pierre (1997), "Bosnia", **World in Crisis** içinde, (Der. J Groenewold, E Porter), MSF, Routledge ve Londra, s. 122-143.

SCHENKENBERG van MIEROP, Ed (1997), "Protection of Civilians in Conflict", **World in Crisis** içinde, (Der. J Groenewold, E Porter), MSF, Routledge ve Londra, s. 1-15.

ÜNAL, Hasan (6.8.1998), "Bosna'dan Kosova'ya: Aynı Taktikler ve Aynı Vahşet", **Zaman**, s. 4.

ÜNAL, Hasan (4.9.1998), "Kosova Faciası", **Zaman**, s. 4.

WEISS, Thomas G ve COLLINS, Cindy (1996), **Humanitarian Challenges and Intervention**, Westview Press, ABD.

ZAMAN